

LA POESIA ÈPICA / VIRGILI

- La poesia èpica
- La poesia èpica arcaica
- La poesia epicodidàctica
La *Natura* de Lucreci
- Virgili
Les *Geòrgiques*
L'*Eneida*
- Les *Metamorfosis* d'Ovidi
- La *Farsàlia* de Lucà

La poesia èpica

Es pot definir una epopeia o obra èpica com una composició poètica en versos regulars i de caràcter narratiu que celebra personatges i accions heroics extrets de la història o de la llegenda. L'èpica llatina no es pot entendre sense l'homèrica, de la qual neix, i, com aquesta, fa servir el tipus de vers anomenat hexàmetre dactílic, manllevat dels grecs pels romans. Tanmateix, a diferència d'Homer, l'epopeia llatina va cercar l'exaltació patriòtica, i no en va ser una excepció Virgili, l'únic poeta romà que va escriure una epopeia comparable a les d'Homer, l'*Eneida*.

La poesia èpica arcaica

Una de les primeres obres literàries en llatí va ser una simple traducció de l'*Odissea*, feta en versos saturnis a mitjans del segle III aC per un grec anomenat Livi Andronic, que va traslladar a Roma el sistema escolar grec, basat en l'estudi i el comentari d'Homer. Tot i així els següents autors que van conrear l'epopeia a Roma van abandonar els mites grecs per centrar el tema dels seus poemes en la història de Roma. Així el *Bellum Punicum* de Neví (segle III aC) se centrava en les recents guerres púniques, començant per la seva causa llegendària, els amors truncats d'Eneas i Dido. En canvi Enni (239-169 aC), en els seus *Annals*, va anar més enllà, ja que va voler narrar tota la història de Roma, des dels seus orígens fins a les guerres púniques, però buscant les explicacions racionals dels fets i defugint la intervenció dels déus. Enni va ser l'introduïdor en la poesia llatina de l'hexàmetre, el vers de l'èpica homèrica.

La poesia epicodidàctica

Poesia epicodidàctica és la que tracta temes filosòfics, científics o tècnics. D'autors llatins s'han conservat poemes sobre matèries com agronomia, pesca, caça i geografia. Aquest gènere rep el seu nom, d'acord amb el qual s'ha de considerar una varietat de la poesia èpica, del fet que el tipus de vers que fa servir, l'hexàmetre dactílic, és el mateix dels poemes èpics o epopeies de caràcter narratiu.

El gènere de la poesia epicodidàctica es remunta a la Grècia arcaica: Hesíode havia parlat d'agricultura a *Els treballs i els dies* (segle VII aC), i fins i tot alguns dels filòsofs presocràtics com Xenòfanes o Empèdocles havien exposat les seves idees en forma poètica.

Actualment és possible que aquest gènere resulti una mica sorprenent, però se'n pot comprendre l'origen si es té en compte que un text en vers, en un ritme regular, es memoritza amb més facilitat que no un text en prosa i que en l'antiguitat la transmissió d'una obra era sovint oral.

El primer poeta romà que va recuperar aquesta tradició i va compondre un gran poema epicodidàctic va ser Lucreci. Per la seva temàtica, també s'han de considerar pertanyents al gènere epicodidàctic diverses obres d'Ovidi: les *Metamorfosis* (un llarg poema que concatena una gran quantitat de relats mitològics), els poemes de tema amorós *Art amatòria* i *Remeis d'amor*, i els *Fastos* (una obra inacabada de caire proagandístic).

La *Natura* de Lucreci

Titus Lucreci Car va viure a Roma durant la primera meitat del segle I aC. De la seva vida no se'n sap pràcticament res, però tenim la notícia que es va suïcidar. L'única obra coneguda de Lucreci és *La natura* (*De rerum natura*), un llarg poema en hexàmetres que va quedar sense una revisió final per la mort de l'autor. Amb *La natura* Lucreci pretenia donar a conèixer la doctrina d'Epicur, fent-la més atractiva amb la poesia, tot i que l'epicureisme era per principi contrari a la poesia. Es tracta, doncs, d'un poema didàctic de tema filosòfic.

L'obra es compon de sis llibres, que es poden agrupar en tres grups de dos:

- Els llibres I i II se centren en la física epicúria. L'obra s'inicia amb una invocació a Venus, entesa com una personificació de la bellesa del món. Més endavant explica els principis i les propietats fonamentals dels àtoms. A la natura només hi ha matèria i buit. Tota matèria està formada per àtoms, partícules indivisibles i eternes. Aquests estan sempre en moviment i formen totes les coses existents, que neixen quan els àtoms s'agrupen i moren quan es disgreguen. També el nostre món ha nascut i morirà lentament.
- Els llibres III i IV estan dedicats a la natura de l'home i a la sensació. L'home té ànima i esperit, compostos d'àtoms de vent i mortals com el cos. Així doncs, no hi ha res després de la mort i és estúpid tenir-ne por. Els sentits són la primera font de coneixement.
- Els llibres V i VI expliquen la naturalesa de l'univers. El sol, la lluna, la terra, el cel i els astres no són divinitats, ja que els déus viuen a part del món. Per tant els déus no han creat el món ni hi intervenen mai, sinó que tot ha nascut de l'agrupació dels àtoms. I la civilització l'han aconseguit els mateixos homes amb la seva experiència i el seu instint. De la mateixa manera exposa causes naturals per als fenòmens atmosfèrics, els terratrèmols, les erupcions volcàniques i les epidèmies, negant, doncs, que siguin degudes a la voluntat divina.

La finalitat de l'obra de Lucreci és lluitar contra la religió, per alliberar l'home de la por dels déus i de la mort que aquesta li infon, per mitjà de l'epicureisme. En diverses ocasions el poeta elogia Epicur com a salvador de la humanitat perquè ha demostrat que els déus viuen fora del nostre món i no s'immisceixen en els afers humans i que l'ànima mor amb el cos. Així doncs, la raó i la ciència vencen la religió en fer evident que tot té una causa natural i que cal admirar la natura i gaudir-ne però no témer-la.

Lucreci segueix fidelment les idees d'Epicur, i de fet és una de les principals fonts per conèixer el pensament d'aquest filòsof, puix que resta molt poc del que ell mateix va escriure. L'originalitat de Lucreci, doncs, cal buscar-la no pas en el pensament que exposa sinó en la seva presentació. Al poeta es deu l'organització de les idees i els exemples que les il·lustren, sovint imatges de gran força poètica i imaginativa. També és indiscutible el mèrit d'haver aconseguit expressar conceptes abstractes i científics amb una llengua del tot natural per primer cop en llatí, ja que quan escriu la seva obra el llatí no havia desenvolupat encara un llenguatge filosòfic comparable al grec. Lucreci, doncs, fa un gran esforç per trobar equivalents llatins per als mots grecs emprats en filosofia i ciència. Així, tradueix la paraula grega *ἄτομος*, *àtom*, que en origen vol dir *indivisible*, amb noms com elements primordials, cossos primers, llavors, corpuscles.

Virgili

Publi Virgili Maró va néixer prop de Màntua, ciutat del nord d'Itàlia, l'any 70 aC. El seu pare era un pagès, propietari de les seves terres i amb prou recursos, però va poder enviar el seu fill a estudiar a Milà i després a Roma. Allà va aconseguir el reconeixement públic amb les *Bucòliques*, també anomenades *Èglogues*, deu petits poemes que van ser els primers de tema pastoril escrits en llatí, seguint el model del poeta grec Teòcrit, que va ser l'iniciador de la poesia bucòlica al segle III aC.

Aquest èxit va facilitar-li l'entrada al cercle de Mecenas i la proximitat amb August i el seu programa polític. Tot i que Mecenas li va regalar una casa a Roma, ell sempre va preferir viure al camp, al sud d'Itàlia. Per això no és estrany que les *Geòrgiques*, la seva següent obra, mostrés també el seu amor per la vida rural i la natura.

Virgili va conservar sempre una certa aparença de camperol. Altres trets del seu caràcter eren la seva timidesa (fugia dels seus admiradors quan el reconeixien pel carrer) i la seva manca d'interès per les dones, raó per la qual a Nàpols l'anomenaven *Parthénias*, el 'Virginal'.

Poc després va començar la seva realització més ambiciosa, l'*Eneida*, a la qual va dedicar onze anys, i encara la va deixar inacabada. El 19 aC va fer un viatge a Grècia per visitar alguns dels escenaris de l'acció, però va morir en el viatge de tornada, deixant l'obra sense els últims retocs, raó per la qual alguns versos resten a mitges. Per això en el seu llit de mort va demanar que se'n destruís l'original, però August ho va impedir. L'*Eneida* restaria com el poema nacional de Roma, estudiat a les escoles, i faria caure en l'oblit l'èpica anterior d'Enni i de Livi Andronic.

Les *Geòrgiques*

Les *Geòrgiques* constitueixen un tractat d'agricultura en hexàmetres, dividit en quatre llibres. El primer tracta sobre els conreus, el segon sobre el cultiu d'arbres, el tercer sobre la ramaderia i el quart sobre l'apicultura. Però l'objectiu real del poema de Virgili no és el d'ensenyar a fer les feines del camp, sinó que se centra en el treball i la vida dels petits camperols romans per exaltar-los com la base de la grandesa de Roma, en un moment en què els grans latifundis cultivats per esclaus i les guerres civils els havien estat fent abandonar les seves terres per anar a la ciutat, igual que els grans propietaris, que preferien la ciutat a les seves possessions rurals. Segons alguns estudiosos, el poeta col·labora d'aquesta manera en el programa d'August de repoblar els camps i tornar a la vida pagesa i a les virtuts idealitzades dels antics romans. Altres autors neguen que August dugués a terme tal política, i creuen que Virgili va voler justament convèncer el príncep i la classe dirigent de solucionar els problemes del camp italià.

Els principals models de les *Geòrgiques* són, d'una banda, *Els treballs i els dies* del poeta grec Hesíode (segle VII aC), que és igualment un poema que tracta del treball agrícola, i, d'altra banda, *La natura* de Lucreci. D'aquest darrer prové una certa influència epicúria, ja que la vida del camp permet atènyer la serenitat d'ànim que és la norma de vida per a aquesta escola filosòfica. Tanmateix Virgili comença a mostrar a les *Geòrgiques*

una inclinació cap a l'estoïcisme, segons es veu en la proposta d'una moral de l'esforç: el camperol representa l'home que aconsegueix la joia amb el seu treball.

L'Eneida

L'Eneida és la gran obra de Virgili. Els dotze llibres de l'Eneida es poden dividir en tres parts:

- Llibres I-IV: Eneas, príncep troià fill de Venus i d'Anquises, amb un grup de supervivents de la destrucció de Troia pels grecs, es dirigeix a Itàlia per fundar-hi una nova ciutat. Però, a l'alçada de Sicília, el seu estol és desviat cap a les costes d'Àfrica per una tempesta provocada per Juno, enemiga dels troians. Allà són acollits per la reina Dido, que ha fugit de Fenícia i ha acabat de fundar Cartago. En el palau de la reina, Eneas explica com va caure Troia per culpa del cavall de fusta ideat per Ulisses i el seu atzarós viatge fins a Cartago. Dido s'enamora apassionadament d'Eneas per obra de Venus, i, oblidant-se de la seva promesa de mantenir-se fidel al seu difunt marit Siqueu, intenta retenir Eneas. En un principi Eneas sucumbeix a un amor promogut ara també per Juno, oblidant-se de la seva missió, fins que, enviat per Júpiter, Mercuri la hi recorda. Malgrat els precés de Dido i els seus propis sentiments, Eneas es decideix a partir, i Dido se suïcida, després de demanar al seu poble que guardi un odi etern als romans.
- Llibres V-VIII: Eneas prossegueix el seu viatge cap a Itàlia i, quan arriba a Cumes, la Sibila el guia al món dels morts perquè el seu pare li faci saber el futur de la ciutat que ha de fundar. Quan troba Anquises aquest li relata com el seu fill fundarà Alba Longa i iniciarà l'estirp de reis que la governaran. D'aquesta dinastia naixeran, al cap de molt temps, els bessons Ròmul i Rem, que fundaran Roma, la ciutat destinada a dominar el món. La predicció arriba fins a August, descendent d'Eneas per pertànyer a la gens Júlia, que es remuntaria a Julus (o Ascani), el fill d'Eneas. Finalment els troians arriben al seu objectiu, el Laci. Allà el rei Llatí els acull i ofereix a Eneas la seva filla Lavínia en matrimoni. Tanmateix, la intervenció de Juno fa que altres pobles del Laci, encapçalats per Turn, emprenguin una guerra contra ells.
- Llibres VIII-XII: La tercera part narra les lluites entre els troians i els seus aliats contra els llatins. Juno afavoreix Turn, però a la fi Júpiter li fa saber que el destí dels troians és establir-se al Laci, però esdevenint llatins. Així, quan Eneas, en un duel, venç i mata Turn, s'acaba l'Eneida.

La principal font literària que inspira Virgili és Homer. En efecte, mentre que la primera meitat de l'Eneida recorda de prop l'Odissea descrivint les vicissituds de l'heroi, la segona segueix el model de la Iliada narrant els combats. Les referències homèriques són constants i en àmbits diversos, ja que el mite d'Eneas està en estreta connexió amb la guerra de Troia i el retorn de guerrers com Ulisses. Dels poemes homèrics Virgili adopta trets estilístics (epítets, fórmules, símils), episodis com la baixada als inferns, caràcters paral·lels (Hèctor i Eneas, Turn i Aquil·les), semblances estructurals (narració retrospectiva de les aventures d'Ulisses i d'Eneas)... Virgili, però, ofereix un tractament més profund i diferenciat dels personatges. Un altre model èpic seguit conscientment per Virgili són els *Annals* d'Enni, sobretot en la mètrica, en expressions i en el caràcter nacional del poema.

Virgili tria per al seu gran poema el mite d'Eneas, per poder tractar dels orígens de Roma. Però no es queda pas en l'època heroica, el període posterior a la guerra de Troia, sinó que pretén abraçar i exaltar tota la història de Roma, mostrant l'època d'August com la culminació de les glòries de la seva nació. I és que fer d'Eneas el seu protagonista li permet cridar l'atenció sobre l'origen diví de la gens Júlia, a la qual pertany August, i presentar així el nou governant com a descendent de Venus. Així doncs, es refereix a fets i personatges posteriors, passant de la llegenda a la història, per diversos mitjans:

- al·lusions que expliquen la procedència de noms de lloc o de persona (per exemple, del nom del fill d'Eneas prové el nomen Juli)
- anticipació per mitjà de somnis i profecies d'esdeveniments històrics (per exemple, quan Eneas baixa als inferns el seu pare Anquises li fa veure com a descendents seus les ànimes no nascudes dels grans personatges romans fins a August)
- referències simbòliques indirectes a personatges contemporanis a Virgili (així, Dido fa pensar en Cleòpatra, Eneas en August, o Turn en Marc Antoni)

El tema del destí (els *fata*), representat per les decisions de Júpiter, domina al llarg del poema com a motor de l'acció. Eneas es diferencia d'un heroi homèric perquè no es guia pels seus interessos personals, sinó que ha acceptat el destí de ser l'avantpassat del poble que ha de civilitzar el món. Aquesta dedicació a la seva missió és la *pietas* d'Eneas. Per això ha d'abandonar Dido, sacrificant el seu amor sincer per ella al deure que li ha imposat el destí. Així doncs, la realització del destí de Roma passa per sobre dels personatges i porta els que no s'hi pleguen a la seva ruïna tràgica. Això succeeix amb Dido, presentada a l'inici com una reina que governa bé el seu poble, però a qui la seva passió per Eneas fa oblidar les seves obligacions envers el seu poble.

Les *Metamorfosis* d'Ovidi

Les *Metamorfosis* (*Metamorphoses*) d'Ovidi és un extens poema d'uns 12.000 hexàmetres dividits en 15 llibres que recullen 250 mites i llegendes grecs i romans amb la característica comuna de la transformació de personatges i éssers en animals, plantes, constel·lacions..., en un seguit continu presentat en ordre pretèsament cronològic, des de la creació de l'univers fins a la divinització de Juli Cèsar. Així doncs, consisteix en una mena d'història mítica del món, que, després de començar amb un pròleg dedicat a la creació i el diluvi (primers episodis del llibre I), es divideix en tres parts: primer els protagonistes són divinitats, després hi ha narracions sobre herois i heroïnes, i, finalment, les figures que els antics consideraven històriques, tot arrencant de la guerra de Troia. Donen unitat a l'obra la presència constant del canvi, l'ordenació temporal i la continuïtat entre episodis proporcionada per una àmplia gamma de recursos de transició molt enginyosos. El més freqüent d'aquests és la concatenació de personatges. Per exemple, en el primer llibre passa de les formacions naturals d'animals a l'aparició de Pitó, i, tot seguit, de la seva mort a mans d'Apol·lo al mite d'Apol·lo i Dafne.

Els trets de les *Metamorfosis* fan difícil encasellar-les en un gènere concret. De tota manera és una obra pròxima a l'èpica si tenim en compte característiques com la mètrica, el seu caràcter narratiu, la seva llargària i molts dels seus temes i personatges, típicament èpics. Tanmateix, a diferència de l'epopeia tradicional, li manca un protagonista i una unitat de narració. Es podria considerar un tipus especial d'èpica, èpica de les emocions, especialment de l'amor, al qual Ovidi dóna molta importància en els mites que conta. En realitat, no pertany de manera absoluta a cap gènere, sinó que presenta una gran diversitat d'estils, perquè cada episodi és tractat amb l'estil que el poeta creu més adient: és didàctic al començament, quan descriu el naixement del món, amb evidents influències filosòfiques, esdevé èpic quan relata la ira de Júpiter i el diluvi, pren un to entre elegíac i bucòlic en el mite d'Apol·lo i Dafne, mentre que la narració dels amors de Júpiter i Io té molts elements de comicitat, i altres passatges són tràgics o hímnics. Així doncs, a les *Metamorfosis* la varietat i el canvi són incessants, fent honor al seu títol i al seu tema: canvien els personatges, els escenaris, els arguments, el tractament...

L'originalitat de les *Metamorfosis* rau en el fet que l'autor no va seguir un model determinat. Tot i així el precedent més pròxim són els *epyllia*, breus composicions èpiques que de vegades s'aplegaven en reculls. Alguns poetes hel·lenístics com Nicandre de Colofó o Parteni de Nicea van escriure justament col·leccions anomenades *Metamorfosis*. Tanmateix, Ovidi va més enllà, ja que ambiciona fer una obra comparable a les grans epopeies, però diferent. Les influències que mostra són múltiples: des d'Homer i Hesíode a la poesia coetània llatina, passant per la poesia alexandrina i la tragèdia grega i llatina.

Les *Metamorfosis*, una obra que no cercava segurament res més que ser un pur divertiment, però que ateny un gran nivell literari, van obtenir un enorme èxit, no solament a la seva època sinó també posteriorment, fins a arribar a l'Edat Mitjana, el Renaixement i el Barroc, com a repertori de gairebé tots els mites grecoromans, ja que permetia el coneixement de la mitologia grega quan no s'hi podia accedir directament. En literatura van ser molt imitades. Així, el poeta valencià Roís de Corella (s. XV) les pren com a model per a les seves faules

mitològiques. També s'hi inspiren molts altres escriptors, com Boccaccio, Bernat Metge, Ausiàs March, Lope de Vega i Shakespeare, i pintors com Rubens i Picasso, escultors com Bernini, músics...



La *Farsàlia* de Lucà

Lucà (39 dC - 65dC) va néixer a Còrdova igual que el seu oncle Sèneca. De ben jove va guanyar-se l'amistat de Neró pels seus dots literaris, però aviat va ser condemnat a mort per l'emperador i es va obrir les venes als vint-i-cinc anys.

Tot i morir jove, l'obra de Lucà va ser considerable. Tanmateix l'única obra conservada és la *Farsàlia*, un llarg poema èpic sobre la guerra civil entre Cèsar i Pompeu, que no va poder completar abans de morir. La *Farsàlia* és molt original enfront de l'èpica anterior, fins al punt que ha estat qualificada d'antivirgiliana, perquè pren com a tema uns fets històrics propers a la seva època i els narra d'una manera racional, sense la intervenció dels déus i atribuint als esdeveniments causes humanes o científiques, de manera que sovint sembla més un historiador que no un poeta.